

YUBİLEY

**AZƏRBAYCAN ŞƏRQŞÜNASLIĞININ ƏBƏDİYAŞAR SİMASI –
PROFESSOR AIDA İMANQULİYEVA - 75**



2014-cü il zəngin ənənələrə malik Azərbaycan şərqşünaslığının ən görkəmli və ən parlaq nümayəndələrindən biri, filologiya elmləri doktoru, professor Aida İmanquliyevanın 75 illik yubileyi ilə əlamətdardır. Onun adı təkcə Azərbaycanda deyil, əski Sovet İttifaqında və beynəlxalq miqyasda tanınmış akademiklər Əbdülkərim Əlizadə, Ziya Bünyadov, professorlar Mübariz Əlizadə, Rüstəm Əliyev, Ələsgər Məmmədov, Rəhim Sultanov, Qəzənfər Əliyev kimi nüfuzlu alimlərlə birlikdə çəkilir.

Aida xanım 1939-cu il oktyabr ayının 10-da jurnalistikamızın patriarxlarından sayılan, uzun müddət «Bakı» və «Baku» qəzetlərinin baş redaktoru olmuş, unudulmaz pedaqoq, əməkdar elm xadimi Nəsir İmanquliyevin ailəsində dünyaya göz açmışdır.

Uşaqlığından biliyə, savada can atması onun 1957-ci ildə orta məktəbi qızıl medalla bitirməsi ilə nəticələnmişdi. 1962-ci ildə Şərqsünaslıq fakültəsinin ilk ərəbşünas məzunlarından biri olan bu gənc xanım dərhal elm aləminə qədəm qoyur və 27 yaşında (1966) Moskvada SSRİ EA Şərqsünaslıq İnstitutunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir. Həmin ildən o, Azərbaycan EA Şərqsünaslıq İnstitutunda işə başlamış və tezliklə orada ərəb filologiyası şöbəsinin müdiri, elmi işlər üzrə direktor müavini, nəhayət, 1991-ci ildən ömrünün son günlərində direktor vəzifələrində çalışmışdır.

1989-cu ildə Aida İmanquliyeva Tbilisi şəhərində doktorluq dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə edərək, ilk azərbaycanlı qadın-ərəbşünas elmlər doktoru olmuş və sonra professor adı almışdır.

Aida xanımın elmi fəaliyyəti əsasən yeni ərəb ədəbiyyatının bir qolu kimi məhcər ədəbiyyatı, yəni XIX əsrin sonunda Suriya və Livandakı çətin həyat şəraitinə və siyasi vəziyyətə görə Amerikaya kütləvi mühacirət etmiş əhali arasındakı ədib və şairlərin bədii irsi ilə bağlıdır. Dünya şərqsünaslarından birinci dəfə bu mövzuya qısa öçerklərlə məşhur rus alimi akademik Kraçkovski toxunmuş, sonralar Dolinina, Ode-Vasilyeva, Kuteliya, Markov, Levin, Tazetdinova, Muminov və Bilik «Suriya-Amerika məktəbi»nin banilərindən Cübran Xəlil Cübran, Əmin ər-Reyhani və Mixail Nuaymə yaradıcılığının ayrı-ayrı sahələrinə tədqiqat işləri və dissertasiyalar həsr etmişlər.

Ərəb ölkələrində də bu qəbildən əsərlər nəşr olunmuşdur. Lakin Aida xanımın göstərdiyi kimi onların əksəriyyəti faktların sadalanması və icmaldan ibarətdir. Müəyyən dərəcədə Ehsan Abbas və Məhəmməd Yusif Nəcmnin «Ərəb poeziyası mühacirətdə» kitabı maraq doğurur.

Qərbi Avropa ərəbşünaslığında nə «Suriya – Amerika məktəbi», nə də onun aparıcı şəxsiyyətləri haqqında xüsusi tədqiqatlar mövcud deyildir.

Görkəmli şərqsünasımız məhcər ədəbiyyatını sistemli şəkildə bir toplu kimi dərindən öyrənərək, onun qabaqcıl nümayəndələrinin maarifçilikdən Avropa romantizmi, Amerika transsendentalizmi və rus tənqidi realizminə üz tutduqlarını elmi şəkildə sübuta yetirmiş, gələcək araşdırmalar üçün yeni üfüqlər açmışdır.

Mühacir ərəb yazarları külli miqdarda bədii əsərlər yaratmış, mətbuat orqanları və ədəbi cəmiyyətlər təşkil etmişlər. Professor Aida İmanquliyevanın 1975-ci ildə Moskvada buraxılmış ilk monoqrafiyasında məhz həmin cəmiyyətlərdən «Qələmlər birliyi» və onun ən tanınmış üzvlərindən biri Mixail Nuaymədən bəhs olunur.

Alimin növbəti kitabında məhcər ədəbiyyatının başqa məşhur nümayəndəsi – Cübran Xəlil Cübranın yaradıcılığı işıqlandırılır. Aida xanımın son əsəri «Yeni ərəb ədəbiyyatının korifeyləri» adlanır. Bu monumental tədqiqat

işində müəllif ərəb məhcər ədəbiyyatının ümumi xarakteristikasını, onun görkəmli təmsilçiləri – Cübran Xəlil Cübran, Əmin ər-Reyhani, Mixail Nuaymə və digərlərinin bədii irsini zərgər gözü ilə nəzərdən keçirərək, dünyanın müxtəlif ədəbi cərəyan və üslublarının yeni ərəb ədəbiyyatına təsirini aşkara çıxarmışdır.

Belə bir qənaətə gəlmək üçün böyük zəhmət və erudisiya tələb olunurdu. Alim yalnız «Suriya-Amerika məktəbi»nin ədib və şairlərinin əsərlərini nəinki dərinlən təhlil etmiş, eyni zamanda onları Amerika romantikləri Emerson, Toro, Uitmenin, avropalılar Bayron, Hüqo, Şelli, Bleyk, Nitşe və başqalarının, həmçinin Belinski, Tolstoy, Turgenev, Çexov və digərlərinin yaradıcılıqları ilə müqayisəli şəkildə vermişdir.

Aida xanım mühacir yazıçıların istifadə etdikləri, ərəb ədəbiyyatı üçün yeni olan janrlar – etüd, oçerk, esse və novellalar, xüsusilə mənsur şeirlər haqqında maraqlı fikirlər söyləmişdir.

Cəsərlə demək olar ki, alimin üç kitabı və 70-dən çox məqalələrinin əksəriyyəti əslində ədəbiyyat nəzəriyyəsinə öyrənənlər üçün də çox dəyərlidir.

Təsadüfi deyil ki, Aida xanımın rus dilində Moskvanın «Elm» nəşriyyatında işıq üzü görmüş rus dilində olan «Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri» adlı monoqrafiyası sonralar Azərbaycan, türk, ingilis, gürcü və İSESKO xətti ilə ərəb dillərinə tərcümə olunmuşdur. Əsərin ərəb aləmində böyük rəğbətə qarşılınması xüsusilə qeyd edilməlidir.

Aida xanımın elmi fəaliyyəti yalnız ABŞ və əsasən Nyu-York şəhərində meydana gəlmiş məhcər ədəbiyyatı ilə məhdudlaşmır. O, cənubi Amerikaya – Braziliya və Argentinaya köçmüş ərəb yazarlarını da diqqətdən kənar qoymamış, orada yaradılmış ədəbi cəmiyyətlər və onların üzvləri haqqında bir sıra elmi məqalələr qələmə almışdır. Alim şərqşünaslığımızda ilk dəfə həmin təşkilatlardan «Rifaq əl-Məərri» və «Əndəlis cəmiyyəti»nin işini hərtərəfli şərh etmiş, şair və ədiblərdən İlyas Fərhad, Mişel Məluf, əş-Şair əl-Qərəvi, Fauzi Məluf, Tofiq Daun, Həbib Məsud, Corc Həssun və onlarla digərlərinə məxsus əsərlərin təhlilindən sonra Şimali Amerika məhcər ədəbiyyatından fərqli olaraq, onların təqlidçiliyə, mühafizəkarlığa daha çox üstünlük verdiklərini üzə çıxarmışdır.

Professor Aida İmanquliyeva müasir ərəb ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrinə də oçerklər həsr etmiş, onların yaradıcılıq xüsusiyyətləri haqqında Azərbaycan oxucularına dəyərli məlumatlar çatdırmışdır. Bunların arasında mütərəqqi Livan şairi Mişel Süleyman, İraqın poeziya ustadları Cəmil Sidqi əz-Zəhavi, Məruf ər-Rusafi, Məhəmməd Mehdi əl-Cavahiri, Məhəmməd Saleh Bəhrul-Ulum, o dövrün nisbətən gənc yazarları Bulənd əl-Heydəri, Əbdül-Vahab əl-Bəyati, Zun-nun Əyyub, Edmon Sabri, Qaib Fərman və başqaları vardır.

Əsas tədqiqat obyektini yeni ərəb ədəbiyyatı olsa da, Aida xanım iki böyük həcmli məqaləsində («İspaniyada ərəb ədəbiyyatının yaranması və inkişafı tarixinə dair», «Ərəb Əndəlis ədəbiyyatının bəzi xüsusiyyətləri

haqqında (X-XI əsrlər)» orta əsrlərə müraciət etmişdir. Belə ki, xilafət orduları 710-cu ildən İspaniya torpaqlarının işğalına başlamış, 750-ci ildə Abbasilər tərəfindən devrildikdən sonra Əməvilər sülaləsi orada hakimiyyətlərini möhkəmlətməmiş, Qərbdə ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyətinin təməlini qoymuşdur. Müəllif Əndəlis dövlətinin tarixinə dair çox maraqlı faktlar sadalamış, orada ədib və şairlərin yaradıcılığını konkret şərh etmişdir. Alim İbn Abd Rabbihini (860-940), İbn Hani (937-973) İbn Şuheydə (992-1035), İbn Həzm (994-1063), İbn Zeydun (1003-1071), İbn Həmdis (1055-1132), İbn Xəfacə (1058-1138) və Əbu Bəkr ibn Kuzmanın (1080-1160) poeziya nümunələrini araşdıraraq, mədhiyyə, mərsiyə, nəsib və digər janrlarla yanaşı, vəsfin daha geniş vüsət aldığı vurğulayır, ərəb ədəbi mühitinin nəinki yerli İspaniya, hətta başqa qonşu dövlətlərin ədəbiyyatına təsirini də izləyir. Eyni zamanda ispan şeirinin təsiri altında Şərq üçün yeni olan muvəşşah forması da meydana çıxır ki, onun ərəb dilində yaradıcısı İbn Kuzman sayılır. Tədqiqatçı muvəşşahın strukturunu, qafiyə sistemini ustalıqla açıqlayır. XIII əsrdən sonra bu formanın yerini yeni janr – zəcəl xalq nəğməsi tutur.

Professor Aida İmanquliyeva Əndəlis nəsrindən İbn Abd Rabbihinin «əl-İqd əl-fərid» («Nadir boyunbağı»), İbn Bəssamın «əz-Zəxira fi məhasin əhli-l-Cəzira» («əl-Cəzirə əhlinin gözəlliyinə dair xəzinə») və İbn Şuheydənin «ət-Tavabi və-z-zavabi» («Tövbələr və tufanlar») əsərlərini misal gətirir. Müəllif xüsusən İbn Abd Rabbihinin antologiyasını ərəb ədəbiyyatının ən mühüm mənbələrindən hesab edərək, onun quruluşu və məzmunundan söhbət açır.

Ümumiyyətlə, görkəmli şərqşünasımızın elmi yaradıcılıq politrəsi çox rəngarəng və genişdir. Burada onun məqalələrindən bir neçəsinin adını çəkmək kifayətdir: «Qorki və ərəb Şərqi», «Ərəb ədəbiyyatında qadın azadlığı problemləri», «Fələstin problemi və müasir ərəb ədəbiyyatı», «Ədəbiyyatımızın qədim kökləri», «Novruz Şərq ölkələrində» və s.

Alim Azərbaycan – ərəb, rus – ərəb, Qərb – Şərq ədəbi – mədəni əlaqələri haqqında da silsilə yazılar dərc etdirmişdir.

Aida xanımın tərcüməçilik fəaliyyəti barədə ayrıca danışılmalıdır. Ərəb dilindən çevirdiyi Mixail Nuaymə (Livan), Suheyl İdris (Livan), Mahmud əz-Zahir (İraq), Sahib Camal (İraq), Məhəmməd Dib (Əlcəzair) və Məcid Zeyyib Ğənəməninin (İordaniya) hekayə və novellaları onun istedadlı qələm ustası olmasına dəlalət edir. Azərbaycan mətnlərinin orijinala tam uyğunluğunu saxlamaqla, Aida xanım dilimizin bədii ifadə vasitələrindən və incəliklərindən məharətlə faydalanmışdır.

Alim şərq filologiyası sahəsində bir çox elmi əsərlərin və topluların redaktoru olmuş, ərəb hekayə və şeirlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələrindən ibarət kitabların nəşrini təşkil etmiş, onlara geniş ön söz yazmışdır.

Prof.A.N.İmanquliyeva Azərbaycan şərqşünaslıq elmini yaxın və uzaq xarici ölkələrdə (Moskva, Kiyev, Poltava, Sankt-Peterbuq, Hamburq və s.) ləyaqətlə tanıtmışdır.

Alim elmi-təşkilati fəaliyyətində ərəbşünas kadrların hazırlanmasını diqqət mərkəzində saxlamışdır. Onun rəhbəri olduğu «Ərəb filologiyası» şöbəsində qısa müddətdə 10-dan artıq namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir.

Professor Aida İmanquliyeva Ümumittifaq Şərqşünaslar Cəmiyyətinin Rəyasət Heyətinin, Şərq ədəbiyyatlarının tədqiqi üzrə Ümumittifaq Koordinasiya Şurasının və Yazıçılar Birliyinin üzvü seçilmişdir.

Elmi və ictimai vəzifələrinin çoxluğuna baxmayaraq, Aida xanım doğma Şərqşünaslıq fakültəsini unutmamış, uzun illər «Ərəb ədəbiyyatı tarixi» fənnindən yüksək səviyyədə mühazirələr oxumuş, yeni ərəbşünaslar nəslinin yetişməsində səmərəli xidmət göstərmişdir.

Amansız ölüm professor Aida İmanquliyevanı aramızdan çox tez - 19 sentyabr 1992-ci ildə apardı. Əgər o, heç olmasa, bir neçə onillik də yaşasaydı, nə qədər dəyərli tədqiqatlar nəşr etdirər, özünün böyük gənc ərəbşünaslar məktəbini yaradardı. Yalnız bir məqamla təsəlli tapmaq mümkündür – Aida xanımın yadigar qoyduğu əsərlər də kifayətdir ki, onun adı elmimiz, xüsusilə şərqşünaslığımız tarixində böyük hərflərlə yazılsın.

Akademik Vasim Məmmədaliyev
BDU İlahiyyat fakültəsinin dekani,
Ərəb filologiyası kafedrasının müdiri

Dosent Elxan Əzizov
BDU Şərqşünaslıq fakültəsinin dekani